

УДК: 347.7(477)

Олійник С.В.,
здобувач кафедри цивільного, господарського
та кримінального права інституту права
та суспільних відносин Університету «Україна»

ДЕЯКІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

У статті встановлено значення криміналістичної характеристики для ефективного розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Зосереджено увагу на таких його елементах як предмет посягання та спосіб злочину. Розглянуто складові частини способу злочину, зокрема спосіб підготовки, вчинення та приховування. Спосіб приховування поділено на способи приховування події злочину в цілому та приховування окремих його елементів.

Ключові слова: неправомірна вигода, криміналістична характеристика, предмет посягання, спосіб підготовки, спосіб вчинення, спосіб приховування.

В статье установлено значение криминалистической характеристики для эффективного расследования принятия предложения, обещания или получения неправомерной выгоды должностным лицом. Сосредоточено внимание на таких его элементах как предмет посягательства и способ преступления. Рассмотрены составные части способа преступления, в частности, способ подготовки, совершения и сокрытия. Способ сокрытия разделены на способы сокрытия события преступления в целом и сокрытия отдельных его элементов.

Ключевые слова: неправомерная выгода, криминалистическая характеристика, предмет посягательства, способ подготовки, способ совершения, способ сокрытия.

The article is set to criminalistic characteristics for an effective investigation into the acceptance of an offer, promise or receipt of unlawful benefit by an official. Focus on such elements as a subject of encroachment and the method of the crime. Considered part of the method of the crime, in particular, the method of preparation, commit and conceal. Method hiding is divided on the means of concealment of a crime in General, and hiding its individual elements.

Keywords: improper advantage, criminalistics characterization, subject of abuse, method of preparation, method of making, method of concealment.

Постановка проблеми. Останні роки постійно ведуться дискусії щодо високого рівня корупції в Україні. Корупційні діяння заповнили майже усі сфери людської життєдіяльності, зокрема сферу державної влади, будівництва, банківської діяльності, земельних відносин, сферу оподаткування, економіки, сферу приватизації, підприємницької діяльності, надання освітніх послуг тощо. Таким злочинам характерна латентність, їх виявлення є проблематичним, а процес розслідування досить специфічний. Значну допомогу у формуванні уявлення про подію злочину, його учасників та іншу криміналістично значущу інформацію відіграє криміналістична характеристика. Її вивчення уможливило правильно спланувати та організувати процес розслідування та встановити істину у кримінальному провадженні.

Аналіз дослідження даної проблеми. Питанням криміналістичної характеристики займалися вчені різних періодів розвитку нашої держави. Однак, слід відмітити групу вчених, які у своїх працях показали наукову цінність та практичну обґрунтованість криміналістичної характеристики у методиці розслідування злочинів. Це такі учені як: Р. С. Белкін, В. К. Гавло, Г. А. Густов, А. А. Ейсман, О. Н. Колісниченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, М. О. Селіванов, М. П. Яблоков та інші. Серед вчених сучасного періоду розвитку криміналістики, які вивчали питання криміналістичної характеристики злочинів різної спрямованості слід назвати таких як: А. Ф. Волобуєв, В. Г. Дрозд, О. Є. Користін,

В. С. Кузьмічов, Р. Л. Степанюк, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та інші.

Метою статті є розгляд криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та її деяких елементів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання сутності криміналістичної характеристики корупційних діянь не можливо не згадати перші згадки про неї. Така наукова категорія як «криміналістична характеристика» вперше була запропонована О. Н. Колесніченком у 1967 році. Вчений запропонував визначення криміналістичної характеристики під якою слід розуміти систему відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів конкретного виду, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [1, с. 30].

На думку І. Ф. Герасимова та І. Ф. Пантелєєва, криміналістична характеристика – це сукупність відомостей про такі загальні риси, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів [2, с. 96; 3, с. 89].

Т. А. Седова стверджувала, що криміналістична характеристика – це не просто відомості про її елементи, а сукупність знань про закономірності взаємодії і взаємозв'язки цих елементів [4, с. 49].

З наведених визначень зрозуміло, що на той час уже сформувалася певне уявлення про криміналістичну характеристику та було встановлено її значення для ефективного розслідування злочинів. Однак, з плином часу суспільство набуває значного розвитку в усіх сферах людської життєдіяльності, з'являються злочини нової спрямованості, нові методики розслідування, і криміналістична характеристика набуває нового сучасного значення.

На жаль, на сьогодні немає єдиного підходу до вирішення теоретичних питань криміналістичної характеристики. Постійно ведуться дискусії серед вчених з приводу визначення поняття, щодо кількості елементів криміналістичної характеристики, її

місця у системі науки криміналістики та низка інших важливих питань.

Так, на думку В. С. Кузмічова, це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [5, с. 252]. На думку С. С. Чернявського, це модель типових ознак певного виду (групи) злочинів; система узагальнених даних (відомостей) про типові криміналістично значущі ознаки злочинів; ідеальна сукупність криміналістично значущих елементів та закономірностей вчинення конкретного злочину тощо [6, с. 140].

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень та апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій [7, с. 367–368].

Ефективність боротьби з корупційними проявами напряму залежить від наукової розробленості криміналістичної характеристики злочинів. Остання являє собою систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі злочинця, інших обставинах, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [8, с. 430].

На початковому етапі розслідування неправомірної вигоди особливого значення набуває їх криміналістична характеристика, де описані можливі слідчі ситуації, запропонований алгоритм дій відповідно до них та багато інших підказок у розслідуванні. Саме вона інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які слід встановити у кримінальному

провадженні. Вона заповнює інформацією проміжки між такими обставинами. Зібрані дані та оперативна інформація уможлиблює побачити певну слідчу ситуацію та висунути версії, що у подальшому надасть змогу спланувати розслідування, визначитися із проведенням наступних слідчих (розшукових) дій. Слідчий проводить паралель із відомими фактами та описаними в методиці ситуаціями, вивчає їх і робить висновки, що значно сприяє розслідуванню корупційних діянь.

На основі аналізу думок різних вчених, описаних вище, ми сформуваали авторське визначення криміналістичної характеристики отримання неправомірної вигоди службовою особою. Так, – це система типових ознак такого виду злочину, які уможлиблюють визначити конкретний алгоритм дій для слідчого щодо пошуку слідової інформації для встановлення обставин злочину та істини у кримінальному провадженні.

Як справедливо зазначає А. В. Старушкевич, що криміналістична характеристика відображає в основному на ймовірному рівні, дані про окремі елементи злочину, зокрема: особу злочинця і потерпілого, прийоми підготовки, вчинення і приховування окремих видів злочинів; ситуаційно обумовлені, причинно або іншим чином пов'язані з подією злочину результати відповідних змін у навколишньому середовищі, що мають доказове значення; спроби до приховування слідів злочинів, що вживаються злочинцями, а також інформацію про інші обставини, що можуть бути корисними для повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінальних проваджень. Важливим фактором формування криміналістичних характеристик злочинів є прогнозування нових способів їх вчинення, виявлення типових хитрощів з боку злочинців [9, с. 3].

Криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 368 КК України включає в себе такі елементи: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) особу типового злочинця; 4) особу типового потерпілого; 5) обстановка вчинення злочину (місце і час, знаряддя і засоби). Всі ці елементи є складовими цілісної системи, і пов'язані між собою кореляційними зв'язками.

Саме сукупність наведених вище елементів криміналістичної характеристики уможлиблює сформуванню уявлення про подію злочину, її учасників тощо. І досліджено, що більш повну інформацію щодо взаємодіючих в момент події злочину об'єктах можна отримати, досліджуючи їх не по одній, а у взаємодії у вигляді взаємодіючих систем: жертва – злочинець, жертва – знаряддя злочину, жертва – транспортний засіб [10, с. 107].

Слід зазначити, що інформація про елементи криміналістичної характеристики отримання неправомірної вигоди службовою особою, майже завжди уможлиблює: сформуванню слідчі ситуації початкового етапу розслідування та коло обставин, що підлягають встановленню; послідовно правильно спланувати розслідування, визначити початкові та подальші слідчі (розшукові) дії тощо. Вивчення криміналістичної характеристики має практичну спрямованість, оскільки сприяє належній організації та плануванню розслідування.

Злочини, передбачені ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою) посягають на нормальне функціонування відповідної галузі влади або управління. Відповідно до кримінального законодавства предметом такого злочину є всілякі вигоди матеріального характеру, зокрема:

1) майно вилучене з вільного обігу – це гроші, цінності та інші речі;

2) право на майно (наприклад, документи, що надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо);

3) будь-які дії майнового характеру (наприклад, передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг оплата за вступ і навчання дітей у закордонному й вітчизняному навчальному закладах, санаторних або туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт тощо).

Важливе значення у розслідуванні має спосіб злочину, оскільки він вказує на особу злочинця, відображає її інтереси та мету одержання неправомірної вигоди.

Загальновідомо, що спосіб злочину є окремим елементом криміналістичної характеристики і складається із способів підготовки, вчинення та приховування. Кожен із цих способів зазвичай обумовлює інші способи, що в кінцевому результаті визначає спосіб злочину в цілому [11, с. 214]. Наприклад, вчинення підготовчих до отримання неправомірної вигоди дій певним способом обумовлює вчинення злочину відповідним способом, а останній визначає спосіб приховування.

За останнє десятиліття способи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою значно змінилися, набули витонченого характеру. Сема тому в Україні відбулися значні зміни – реформування антикорупційного законодавства.

Спосіб злочину, передбаченого ст. 368 КК України може складатися як із способу підготовки, так і без нього. Враховуючи латентність такої категорії злочинів, можна стверджувати про належну підготовку до їх вчинення. Процес підготовки до отримання неправомірної вигоди складається із певної психологічного налаштування та мисленнєвого процесу – продумування та відпрацювання обставин, що унеможливають виявлення корупційних діянь та встановлення причетних осіб.

Так, підготовка до отримання неправомірної вигоди службовою особою може включати в себе такі дії: 1) попередню домовленість та детальне обговорення вчинення службовою особою певних дій або утримання від таких; 2) обмірковування службовою особою порядку виконання підготовчих до злочину дій; 3) попередню підготовку (можливо підробку) документації; 4) вчинення попередніх угод та домовленостей з іншими особами як підґрунтя до вчинення злочину та низка інших дій, що у подальшому сприятимуть вчиненню та прихованню цієї категорії злочинів.

Наведені вище дії не є вчиненням злочинів, передбачених ст. 368 КК України, а слугують попереднім підґрунтям до їх вчинення. Такі підготовчі дії ще не становлять безпосередньої небезпеки охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам. Підготовчі дії можуть бути способом приховування таких злочинів.

Щоб охарактеризувати спосіб вчинення отримання неправомірної вигоди службовою особою, на нашу думку, слід сформувати класифікацію. Так, класифікуємо найпоширеніші способи вчинення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, за такими критеріями:

1) за сферою людської діяльності: в органах державної влади (судова система, правоохоронні органи, органи юстиції тощо), у сфері будівництва, у сфері банківської діяльності, у сфері земельних відносин, у сфері оподаткування, у сфері економіки (зовнішньо економічній діяльності, сільського господарства, вугільної промисловості, залізничного транспорту, торгівлі тощо), у сфері приватизації, у сфері підприємницької діяльності, у сфері надання освітніх послуг тощо;

2) за сукупністю дій: шляхом видачі, надання, відкриття (квот, пільг, кредитів, ліцензій, дозволів тощо), шляхом підробки документів, шляхом утримання від певних дій, шляхом приховання певних даних або майна, речей, інших цінностей, шляхом укладення угод, договорів тощо;

3) за кількістю учасників вчинення злочину: групою осіб (два і більше), організованим злочинним угрупованням.

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою характеризується високою латентністю, а це значно ускладнює розкриття та розслідування таких корупційних дій. Приховування такого злочину здійснюється усіма учасниками надання та отримання неправомірної вигоди.

Погоджуючись із вченим Р. С. Белкіним, що приховування злочину може відбуватися такими способами: 1) шляхом замовчування інформації або її носіїв; 2) вчинення активних дій щодо приховування (наприклад, знищення, маскування інформації або її носіїв, слідів злочинця, приховування предмету злочину тощо); 3) утримання від певних дій (наприклад, недонесення інформації, відмова від дачі показань тощо) [12, с. 212]. Слід звернути увагу на такий спосіб приховування отримання неправомірної вигоди службовою особою як маскування інформації або її носіїв, оскільки завдяки таким діям

відбувається зміна уявлення про спосіб вчинення злочину, особу злочинця, його співучасників та в загалі про факт злочину в цілому.

Враховуючи наведене виділимо такі способи приховування отримання неправомірної вигоди службовою особою: 1) замовчування; 2) знищення; 3) маскування (фальсифікація) слідів злочину та його учасників.

Поряд із викладеним вище, особливої уваги потребує поділ способу приховування на: спосіб приховування злочину в цілому та спосіб приховування окремих його елементів. Майже усі злочини, передбачені ст. 368 КК України вчиняються способами приховування злочину в цілому. Адже усі дії службових осіб, які отримують неправомірну вигоду та дії осіб, які пропонують таку вигоду спрямовані на не викриття їх корупційної діяльності.

Аналізуючи злочини розглядуваної категорії слід зазначити, що з метою приховання факту отримання неправомірної вигоди можуть застосовуватися такі способи: 1) знищення будь-яких зв'язків із особою, що пропонувала неправомірну вигоду; 2) приховання факту отримання неправомірної вигоди шляхом підробки документів; 3) заперечення будь-якого відношення до злочину та зв'язків із особою, що пропонувала неправомірну вигоду; 4) надання усної вказівки підлеглий особі щодо вчинення неправомірних дій; 5) поширення неправдивої інформації щодо принципів роботи службової особи та роботи відділу де вона працює (наприклад, справедливості, законності, антикорупційних дій, відкритості, конкурсної основи тощо) тощо.

Поряд з цим, якщо ж вдалося зафіксувати (виявити) факт отримання неправомірної вигоди службовою особою, то з боку останньої можуть вчинятися дії щодо приховання окремих елементів вчинення такого злочину. Серед способів приховання окремих елементів отримання неправомірної вигоди слід віднести: 1) утаювання інформації щодо інших співучасників злочину, зокрема, групи осіб, причетних до корупційних діянь; 2) матеріальна або інтелектуальна підробка документів, які уможливають приховати факти отримання неправомірної вигоди; 3) вплив на інших учасників розслідування щодо дачі

показань про окремі елементи (особливості) отримання неправомірної вигоди; 4) подання завідомо неправдивої інформації, показань з метою приховання певних фактів тощо.

Висновки. Вивчення криміналістичної характеристики підвищує ефективність розробки та використання рекомендацій щодо аналізу слідчих ситуацій, побудови та перевірки версій, планування розслідування злочинів, передбачених статтею 368 КК України, організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій і комбінацій, належної взаємодії при виявленні, фіксації таких злочинів, а також інших завдань щодо розкриття, розслідування та попередження корупційних проявів.

Література:

1. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений // Советская криминалистика / под ред. В. К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 28–31.
2. Герасимов И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования / И. Ф. Герасимов // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976. – С. 96–98.
3. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики / И. Ф. Пантелеев. – М., 1980. – 104 с.
4. Седова Т.А. Значение криминалистической характеристики преступлений для разработки программ расследования / Т. А. Седова// Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений. – Свердловск, 1989. – С. 49-50.
5. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / [В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко] ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
6. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. 1 (68). – С.137–146.
7. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец, вищих закладів освіти / [Глібо В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.] / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2001. – 684 с.
8. Криміналістика [Текст] : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.

9. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посібник / А. В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с.

10. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевський ; [за ред. П. Д. Біленчука]. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1997. – 230 с.

11. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. ... кандидата юрид. наук :12.00.09 / Зав'ялов Сергій Михайлович. – К., 2005. – 232 с.

12. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / [под ред. Р. С. Белкина]. – 2-е изд. доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.